Лекція 8. Етика політичної модернізації

Мета: розглянути й визначити особливості та специфіку етичної системи політичної модернізації.

Вивчивши зміст лекції, студенти повинні вміти:

- визначити політичну модернізацію як етичний конфлікт;
- дослідити етику індустріального та постіндустріального суспільства;
- сформувати стратегію модернізації України у світовому контексті;
- на основі аналізу модернізаційних процесів у світі відстежити загальні тенденції та особливості етико-морального виміру політичної модернізації в Україні.

8.1. Поняття політичної модернізації, її етичний вимір

У науковому розумінні **модернізація** є комплексним процесом, який супроводжується цілеспрямованими змінами в політичній, економічній, соціальній та культурній сферах суспільства в напрямі їх удосконалення. Тобто політична модернізація є обов'язковою умовою для переходу від авторитаризму до демократії, у процесі якої створюються передумови для модернізації економічної та соціокультурної сфери суспільства [21].

Характер політичної модернізації визначається широким комплексом факторів (часто породжених одне одним): стартова ситуація, взаємодія геополітичних сил, ступінь інтегрованості держави у світове господарство, склад та інтелектуальні здібності модернізаторської еліти, тип відносин політичної еліти та суспільства, механізми досягнення консенсусу, наявність спільної для більшості політичних сил ідеології розвитку.

Провідні позиції в соціології розвитку займає **теорія модернізації,** сутністю якої виступає ідея соціального прогресу та соціального розвитку. Відповідно до неї, усі суспільства, незалежно від того, у який період часу вони існують, у якій частині світу формуються, включені в єдиний всезагальний процес суспільного прогресу – від позасуспільних форм об'єднання до цивілізації. **Призначення процесу модернізації** полягає

в удосконаленні основних сфер життєдіяльності суспільства від менш досконалих до більш досконалих [20].

Існує значна кількість варіантів цієї теорії та підходів до вивчення процесу модернізації. Науковці розглядають модернізацію в глобальному або регіональному, у часовому або просторовому аспектах. Альтернативні варіанти цієї теорії визначають європейську, азійську чи африканську модернізації. Проте в більшості з зазначених теорій майже не приділялося уваги соціально-культурному аспекту модернізації, який на сучасному етапі суспільного розвитку стає важливим фактором суспільного прогресу.

У реаліях сьогодення наукова спільнота здійснює спроби застосування теоретичних надбань соціології розвитку для розробки стратегії випереджального розвитку українського суспільства. Деякі дослідники *(М. Михальченко, В. Журавський, В. Кремінь, В. Ткаченко)* аналізують розвиток України за допомогою дихотомії «революція – еволюція», «регрес – прогрес». Для характеристики процесів розвитку у вітчизняній соціологічній науці застосовуються такі поняття, як «зміни», «перетворення», «трансформація», за допомогою яких дослідники формують методологічні засади вітчизняної стратегії розвитку, проте їх визначення не завжди адекватно розкривають специфіку соціальної ситуації в Україні [22].

Водночас поняття «модернізація» значно глибше розкриває особливості процесів, що відбуваються в українському суспільстві, оскільки реформаторська діяльність нашої держави була спрямована на модернізацію економічної, політичної та соціальної системи. Логіка наукового пошуку вимагає на початку дослідження узагальнити зміст та визначити робочий варіант поняття «модернізація».

Розглядаючи термін **«модерність»,** *Б. Вітрок* визначає цим поняттям сучасне суспільство, відзначаючи, що модерності або сучасні суспільства можна розглядати, маючи на увазі один із двох змістів, а саме:

- модерність як один з етапів розвитку суспільства: сучасність, середньовіччя, класична старожитність тощо;
- модерність як характеристика явища або процесу в сучасному досліднику суспільстві. Наприклад, у такий спосіб можна розглядати створення нових стилів життя [24].

Отже, говорячи про модернізацію в контексті певної соціальної парадигми, певного суспільства, ми вживаємо поняття, спільнокореневе з англійським «modernity» – «модерність». У загальносоціологічному значенні модерність являє собою процес суспільного розвитку та суспільних перетворень, витоки якого можна знайти в середньовічному суспільстві або у французькому суспільстві доби Відродження.

Поняття **«модернізація»** акцентує увагу на аспектах поліпшення, удосконалення соціальних інститутів, суспільних відносин, тим самим відрізняючись від понять «розвиток», «трансформація», «зміна», що більш нейтральні стосовно динаміки суспільного процесу, його прогресивних тенденцій [21].

Якщо терміни «трансформація», «зміна», «розвиток» можуть бути орієнтовані на визначення зміни суспільних відносин у будь-якому напрямку: уперед, назад, по колу тощо, то поняття «модернізація» характеризує орієнтацію суспільства та його структур, окремих сфер життєдіяльності на вдосконалення, прогрес, розробку й реалізацію нових цілей, завдань, пріоритетів, стратегій.

Отже, **модернізацію** можна визначити як творчо-перетворювальну функцію розвитку, специфіка якої дозволяє розглядати її як засіб відновлення суспільств, а **соціально-культурну модернізацію** – як реформування існуючих традицій, універсалізацію прогресивної системи цінностей, що відповідають перспективним тенденціям розвитку світових суспільств. Поняття «модернізація» поширюється і на процеси вдосконалення сучасних суспільств. Адже будь-який механізм, у тому числі соціальний, будь-яку технологію, зокрема соціальну, можна поліпшувати, удосконалювати, збільшуючи ефективність їхніх функцій. Тому модернізаційний підхід доцільно застосовувати у вивченні будь-яких суспільств сучасного світу. У такому разі ставиться під сумнів необхідність побудови концепцій постмодернізму, що характеризуються фрагментарністю, відмовою від позитивних методів соціології та використання в пізнанні процесів суспільного розвитку методів соціальних наук [10].

Дослідження різноманітних тлумачень поняття «модернізація» в межах конкретних сфер його застосування дозволило нам наблизитися до більш точного й повного розуміння сутності модернізації як соціального процесу.

У широкому колі досліджень, присвячених темі модернізації, зустрічаються різні, часом протилежні погляди щодо її сутності та особливостей перебігу. Одні дослідники вважають, що модернізація є єдиним процесом, що дотепер не завершився. Інші розуміють її як певний етап суспільного розвитку – перехід від традиційного суспільства до сучасного, або **виявляють два модернізаційні переходи:**

- від аграрного до індустріального суспільства;
- від традиційного до сучасного.

Треті наголошують на існуванні альтернативних версій модернізації і пропонують розглядати модернізаційний процес у кожній країні окремо.

Наприкінці XX ст. спостерігається активізація наукового інтересу до дослідження модернізації. Він супроводжується критикою багатьох теорій модернізації і хаосом у визначенні дефініцій, ці прояви засвідчили концептуальну плутанину первісних уявлень щодо процесу модернізації. Зокрема, концептуалізуючи поняття в процесі дослідження політичної модернізації, *Л. Пай* нарахував до десяти різних моделей розвитку, що «можна було без збитку для змісту звести як до п'яти, так і до п'ятнадцяти назв». А *К. Шуллер* і *В. Бюль,* досліджуючи процеси модернізації в молодих національних державах, застосовували три зовсім різні теоретичні підходи до визначення цього поняття [20].

У науковому дискурсі кінця XX ст. існували різноманітні визначення як модернізації, так і її процесів, а саме:

- технологічне *(К. Леві-Строс);*
- функціональне *(Н. Смелзер);*
- глобальне *(П. Вінер).*

Різноманітність інтерпретацій модернізації та її стадій у різних країнах пов'язувалась із дослідженнями *С. Айзеншта, Р. Бендікеса, А. Інкелеса, У. Ростоу* з особливостями соціальної структури і суспільної системи в цілому. Відповідно до цього, *Л. Саламон* зазначав: «Залежно від перспективи кожного з цих підходів процес модернізації виступає як такий, що бере свій початок у технологічному, економічному, політологічному, психологічному або соціологічному руслі або в усіх них відразу, подібно до слона в старих казках, що має здатність змінювати свою подобу». На відміну від усіх згаданих вище інтерпретацій поняття «модернізація», найбільш радикальні з відомих у соціологічній науці суджень зводяться до спроби взагалі відмовитись від нього [24].

Справді, дуже важливим елементом процесу модернізації є визначення **мети розвитку.** У зв'язку з цим на перший план висувається проблема саме політичної модернізації суспільства, бо в цій сфері формулюються мотиви та цілі розвитку соціуму. Політична модернізація є «особливим специфічним напрямом модернізації й водночас забезпечення процесу в цілому у сфері владних відносин».

Комплексне осмислення політичної модернізації полягає в її розгляді як складової загального політичного процесу. Методика дослідження політичного процесу спирається на такі виміри, як означення його сутності, змісту та структури. Виходячи з цього, розглянемо політичну модернізацію за вказаною схемою.

Із точки зору сучасних підходів, **сутність політичної модернізації** полягає в еволюційному запровадженні нових прогресивних форм організації політичного життя та раціоналізації влади шляхом

комплексного поєднання соціально-економічних і духовно-культурних чинників суспільної системи.

Процес політичної модернізації проявляє себе, перш за все, у **трьох основних сферах** [21]:

- політичній системі;
- політичній культурі;
- політичній поведінці.

У сфері політичної культури модернізаційні процеси приводять до активізації процесу соціалізації особи, постійного вдосконалення політичних цінностей та норм, формування принципово нової, орієнтованої на раціональні зміни еліти. Модернізація безпосередньо політичної системи виявляється в її диференціації, умінні адекватно реагувати на різноманітні виклики часу. Зміни політичної поведінки полягають в активізації та вдосконаленні форм залучення громадян суспільства до політичного процесу.

Поняття «політична модернізація» відображає динаміку оновлення різних компонентів політичної системи, структур, інститутів та засобів політичного володарювання, політичної участі, культури та норм. Кінцевим результатом процесу модернізації політичної системи має бути створення нового, більш раціонального суспільного порядку.

Звернімося тепер до визначення змісту процесу політичної модернізації. Вивчення праць сучасних українських та російських учених, аналіз світового досвіду дозволяє виділити такі **складові політичної модернізації** (рис. 15) [10]:

- динамізація політичної системи, її здатність адекватно реагувати на зміни політичних реалій;
- формування нової модернізаторської політичної еліти;
- подолання відчуження громадян суспільства від політичної влади;
- забезпечення реальної участі народу в політичному житті;
- посилення впливу інформації;
- постійне вдосконалення цінностей та норм у системі політичної культури.

Усі названі складові політичної модернізації тісно переплітаються з процесом демократизації суспільства. Тому можна стверджувати, що саме демократизація політичної системи і є основним сенсом її модернізації. Сама демократія набуває тут нових характеристик. Її сутність пов’язують з ідейним та організаційним плюралізмом, технологіями запобігання та розв’язання суспільних конфліктів, раціональним співвідношенням вертикального та горизонтального вимірів політики. Тому дуже важливо переосмислити та виявити модернізаційний потенціал демократії, сформулювати новітні риси її сучасної сутності.

Рис. 15. Морально-етичні складові процесу модернізації

Отже, **мета модернізаторської інституціалізації демократії полягає в поверненні старим інститутам їхніх сутнісних функцій.**

Однією з перших спроб побудови теоретичних конструкцій, що описують процеси політичних змін у третьому світі, стала розробка концепції політичної модернізації. **Поняття «модернізація» використовується звичайно в трьох основних значеннях:**

- як напрям прогресивних змін;
- як модель соціальних трансформацій, що відбувалися на Заході з XVII до XIX ст.;
- як засіб еволюції відсталих країн, що переходять від «периферійного» до «магістрального» типу суспільства [21].

Політична модернізація здійснюється прогресивною елітою, яка за підтримки «знизу» і «ззовні» ліквідує старі, традиційні інститути влади, створюючи при цьому їхню сучаснішу заміну.

8.2. Етика індустріального суспільства

Для визначення етики індустріального суспільства варто визначити загальні моделі функціонування останнього. Справжнє значення знаменитого твору *М. Вебера* «Протестантська етика і дух капіталізму» полягає не в привабливій, суто умоглядній та бездоказовій гіпотезі про походження духу капіталізму, а в його міркуваннях щодо тих базових загальних рис, якими відрізнявся новий суспільний лад.

Хоча загальне зміщення акценту з походження капіталізму на походження індустріалізму сталося вже після М. Вебера як наслідок появи некапіталістичних індустріальних суспільств, саме особлива увага М. Вебера до бюрократії та підприємницького духу свідчать, що він уже був готовий до такого переосмислення. Якщо централізована бюрократія уособлює новий дух так, як і бізнесмен-прагматик, цілком очевидно, що ми маємо справу саме з індустріалізмом, а не капіталізмом як таким [8].

Веберівське поняття розумності містить два важливі елементи. Перший – повторюваність і послідовність або взаємопов'язаність, однотипне трактування подібних явищ, упорядкованість, тобто все, що пасує душі та честі справжнього бюрократа. Другий – ефективність – зважений, раціональний вибір найбільш придатних засобів для досягнення чітко визначеної, зрозумілої мети; іншими словами, це дух ідеального підприємця. Упорядкованість та ефективність можна розглядати як бюрократичний і підприємницький елементи всеосяжного поняття етики.

Індустріальне суспільство – це суспільство, що засноване на безперервному зростанні, безупинному й очікуваному вдосконаленні. Не дивно, що це було перше суспільство, яке винайшло ідею та ідеал прогресу, постійного руху вперед. Найприйнятніший спосіб суспільного контролю в такому суспільстві – суцільний підкуп, гарантія матеріального добробуту за відмову від соціальної агресії; найбільша його слабкість – нездатність пережити будь-яке тимчасове зменшення фонду соціального підкупу і втрату законності, яка настає, коли ріг достатку тимчасово порожніє і потік припиняється. Багато суспільств минулого іноді винаходили й упроваджували щось нове, самовдосконалюючись у такий спосіб; іноді нововведення приходили не як окремі розвідники, а цілими батальйонами. Проте таке вдосконалення ніколи не було сталим, і цього, власне, ніхто й не очікував. Мало статися щось надзвичайне, щоб такі незвичайні очікування стали реальністю [9].

Цікаво, що в індустріальному суспільстві, незважаючи на велику кількість спеціальностей, відстань між ними значно менша. Їхні секрети значно ближчі до середнього рівня розвитку загалу, їхня терміно-логія

містить поняття, що значною мірою збігаються, отже, перекваліфікація іноді може бути складною, але загалом цілком можливою.

Ідеал суцільної грамотності та права на освіту є одним із найголовніших у пантеоні сучасних цінностей. Про нього з повагою говорять державні діячі й політики, він закріплений у деклараціях прав, конституціях, програмах партій тощо. Утім, у цьому немає нічого надзвичайного. Централізованим є метод відтворення, за якого навчання на місці значною мірою доповнюється, а в крайніх формах замінюється освітньою чи навчальною установою поза межами місцевої спільноти, установою, яка бере на себе відповідальність за підготовку цих молодих людей і згодом, коли процес навчання закінчено, повертає їх суспільству, де вони виконують призначені їм ролі. Османська імперія дає нам зразок крайнього варіанта цієї системи з високим рівнем ефективності та досконалості. Менш абсолютизований варіант згаданої системи був винайдений і досі практикується британським вищим класом, який із давніх часів покладається на закриті приватні школи. Різновиди цієї системи знаходимо навіть у відносно простих, дописьменних аграрних суспільствах.

А тепер підсумуємо: виникає суспільство, засноване на високорозвинутих технологіях і гонитві за безперервним зростанням, воно потребує мобільного поділу праці, постійного, частого і загальнозрозумілого спілкування малознайомих людей, що передбачає обмін чіткими поняттями через стандартну мову чи, за необхідності, письмо. Із багатьох взаємопов'язаних причин це суспільство мало бути повністю екзоосвітнім: кожен індивід отримує освіту від фахівців, а не в рамках своєї локальної групи, якщо остання взагалі існує. Це суспільство в будь-якому разі є великим, рухливим і має, порівняно з традиційними, аграрними суспільствами, значно меншу кількість внутрішніх підструктур, сегментів та одиниць, які не володіють ресурсами та потужностями для самовідтворення. Стандартний рівень грамотності й технічної компетентності, понятійний набір, потрібний для нормального працевлаштування та повноцінної громадянської адаптації членів суспільства, є таким високим, що кровноспоріднені та локальні групи неспроможні забезпечити його. Це лише прерогатива чогось на зразок сучасної «національної» освітньої системи, своєрідної піраміди, в основі якої – початкові школи, персонал яких навчений у середніх спеціальних навчальних закладах, де працюють викладачі з університетською освітою, яких, у свою чергу, навчали випускники аспірантур. Ця піраміда визначає мінімальний розмір життєздатної політичної одиниці. Одиниця, яка є надто малою, щоб забезпечити функціонування такої піраміди, не зможе нормально існувати. Саме

цим визначаються їхні мінімальні розміри. Існують також певні обмеження, що не дають змоги таким одиницям надмірно розростатися, але це вже інша тема [21].

Згадаємо ще раз загальні базові риси індустріального суспільства. Суцільна грамотність і високий рівень арифметичних, технічних і загальних умінь є необхідними передумовами його функціонування. Члени цього суспільства мають бути мобільними, готовими до того, щоб перейти від одного виду діяльності до іншого, повинні мати базову загальну освіту, яка уможливлює користування інструкціями і наборами правил у рамках нового виду діяльності чи професії. У процесі роботи вони мають постійно спілкуватися з великою кількістю інших людей, з якими їх раніше ніщо не пов'язувало. Це спілкування має бути зрозумілим і не потребувати знання контексту. Вони також повинні вміти спілкуватися за допомогою письмових, позаконтекстуальних неперсоніфікованих стандартних послань. Відповідно, це спілкування має спиратися на стандартизовану, спільну для всіх мову і правопис. Освітня система, яка гарантує таке соціальне досягнення, стає всеосяжною й украй необхідною, але водночас вона втрачає монополію на доступ до світу письма: її клієнтура збігається з усім суспільством, а можливість заміни індивідів усередині освітньої машини стає такою самою, як і в інших сегментах суспільства, і навіть легшою. Очевидно, окремі видатні викладачі й дослідники можуть бути неповторними і незамінними, але середнього професора або вчителя дуже легко, іноді цілком безболісно можна замінити людиною невикладацької професії.

8.3. Етика постіндустріального суспільства

У сучасних працях українських учених дедалі більшої популярності набуває постмодерністський підхід до проблем суспільно-політичного розвитку. Так, на думку *С. Катаєва,* основні риси постмодернізму полягають у поєднанні класичних і модерних принципів. Класичні теорії займалися створенням універсальних теорій, модернізм базувався на увазі до унікальності окремих явищ, постмодернізм стверджує плюралізм засад, багатоманітність підходів.

Водночас термін **«постмодернізація»** часто вживається для означення нового типу входження в майбутнє – модернізації на основі власної традиційної ідентичності. Серед західних дослідників концепції постмодернізації можна назвати *Д. Крузе* та *Р. Інглехарта*. Сутність модернізації Р. Інглехарт убачає в заміні авторитету релігії авторитетом

держави. **Постмодернізація,** на його думку, – це рух від авторитету держави до авторитету традиції, до зростання ролі традиційних цінностей та зменшення ролі раціоналізму в житті людини. Отже, знову за гегелівською діалектикою розгортається спіраль суспільного розвитку від традицій (класичне суспільство) до раціоналізму (суспільство модерну), і знову від раціональності до традицій (постмодерністське суспільство), але до традицій більш високого рівня, традицій, які сконцентрували в собі позитивний досвід історії людства.

Із точки зору постмодернізму, **суспільні системи не можуть оцінюватися в поняттях «розвинені – відсталі», їх треба розглядати як «функціональні – нефункціональні», відтак «етичні – неетичні»,** тому постсучасним може бути суспільство, яке здатне забезпечити свою стабільність, життєздатність та розвиток на основі будь-яких підходів [24].

Моделі здійснення модернізації поділяють на органічні та неорганічні, стихійні та цілеспрямовані.

Органічною вважається американсько-європейська модель модернізації. Тут перетворення здійснювалися методами, що спиралися на власну культуру та характеризувалися поступовістю, тривалістю, синхронністю змін у різних сферах суспільного життя.

Неорганічні методи здійснення модернізації властиві країнам, що затрималися на стадії традиційного суспільства і тепер здійснюють перетворення «навздогін». За неорганічної модернізації суспільство стикається з цілою низкою проблем, зокрема зіткнення традиційних норм та цінностей із цілями модернізації, втрата ідентичності, значна поляризація різних елементів суспільного розвитку, домінування адміністративно-бюрократичного апарату як суб'єкта модернізації, пасивність громадянського суспільства в ставленні до перетворень.

Г. Хакен (нар. 1927 р.)

У контексті дослідження сучасної, некласичної модернізації суспільства надзвичайно актуальним виявляється **синергетичний метод.** Саме він розкриває сутність феноменів самоорганізації, нелінійності глобальної еволюції. Функціональні положення теорії самоорганізації, яку німецький фізик *Г. Хакен* запропонував у 1973 р., назвали синергетикою. Синергетика критично переглядає лінійну модель соціального прогресу [24].

Тому дуже важливо оцінити її методологічний потенціал щодо інших методів дослідження соціумів.

- Синергетика спрямована не на існуючі процеси, а на ті, що тільки виникають. Наприклад, розглядаються моменти виникнення

порядку з хаосу. Саме це має величезне значення для сучасного українського суспільства, стан якого багатьма вченими та практиками оцінюється як хаотичний, безплідний динамізм.

- Синергетика дозволяє побачити світ у незвичайному ракурсі, оскільки за основу беруться такі категорії, як відкритість, нестабільність, нелінійність. Виявляється, що складноорганізованим системам не можна нав'язувати шляхи розвитку. Необхідно зрозуміти, як сприяти їхній еволюції. Практика доводить, що значні зусилля можуть виявитися марними або навіть шкідливими, якщо вони суперечать тенденціям саморозвитку складної системи.

Суспільно-політичні аспекти взаємодії порядку та хаосу надзвичайно чітко виявляються в сучасних процесах глобалізації. Відомий американський журналіст *Т. Фрідман* у своїй книзі «Усвідомлення глобалізації. Лексус та Оливкове дерево» пише, що **глобалізація –** це безперервна, безкомпромісна інтеграція ринків, національних держав та технологій до такого рівня, який робить можливим більш швидкий, глибокий та дешевий рух індивідуумів, корпорацій і національних держав до світового співтовариства та зворотний рух його до індивідуума, корпорації та нації-держави [24].

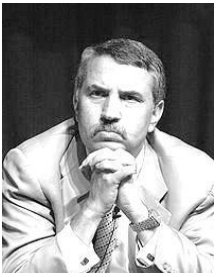

Т. Фрідман (нар. 1952 р.)

Проблема відкритості суспільства розглядалася такими видатними вченими, як *К. Поппер, П. Бергсон, Ю. Габермас, Дж. Сорос*. К. Поппер, наприклад, прямо пов'язує відкритість суспільства зі здатністю до «самореформування та самовдосконалення». Ю. Габермас політико-функціональну відкритість розглядає як механізм «перетворення державної влади на механізм самоорганізації суспільства». Ідея самоорганізації, що ґрунтується на громадській комунікативності вільно об'єднаних членів суспільства, вимагає подолати відчуження держави та суспільства. Вони стають елементами єдиної системи самоорганізації та розвитку соціуму. Тенденція до подолання дихотомії «держава – суспільство» зароджується наприкінці XIX ст., коли формується взаємозалежність держави та економіки. Вона виявляється в їхньому юридичному віддзеркаленні, з одного боку, як неокорпоративістське «усуспільнення держави» з позицій новонароджених корпорацій, а з іншого – як «одержавлення суспільства», що стається внаслідок політики втручання з боку більш активної держави. Саме процес самоорганізації суспільства демократичними засобами долає розділення держави та громадянського суспільства на підставі фактично посталого функціонального взаємопроникнення обох систем.

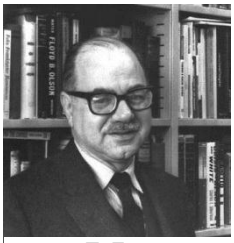

Д. Белл (1919–2011 рр.)

У книзі «Прийдешнє постіндустріальне суспільство» *Д. Белл* вимальовував характерні риси етичної системи суспільства майбутнього, використовуючи оригінальний прийом «осьового принципу», що став свого роду критерієм систематизації розвитку суспільства. Він полягає в тому, що поняття індустріального і постіндустріального суспільства представляються як концептуальні ряди вздовж осі, за яку взяті виробництво й види використовуваних знань. Виходячи з цього, головні риси індустріального суспільства – це капітал і праця, а постіндустріального – інформація та знання, які забезпечують прийняття рішень на основі «інтелектуальних технологій» [21].

Постіндустріальне суспільство є суспільством інтелектуалів, «суспільством, що пізнає», у якому першорядного значення набуває всебічний розвиток усіх і кожного. У процесі переходу до такого суспільства трансформуються форми власності на засоби виробництва й соціальна структура суспільства. Приватна власність поступово втрачає властивості центрального інституту, провідного значення набуває сфера послуг. Однак ця сфера, так званий третинний сектор, у Д. Белла носить специфічний характер: вона функціонує поза бізнесом та державою і не ставить своєю метою одержання прибутку. У соціальному плані зменшується роль «економіки бізнесу» і значно зростає роль теоретичних знань і їхніх носіїв (висококваліфікованих фахівців у різних сферах діяльності). Свої ідеї Д. Белл розвивав і в роботі «Глобальна думка, локальні дії», де викладено його концепцію інформаційного суспільства. Відповідно до неї, розвиток інформаційного виробництва створює «економіку інформації», де існують особливі соціальні відносини (відмінні від трудових), праця являє собою відносини зі «штучним середовищем» машин, класів не існує (замість цього формуються локально-професійні групи), основний продукт виробництва – інформація як «колективний товар».

Е. Тоффлер (нар. 1928 р.)

Е. Тоффлер характеризує етику постіндустріального суспільство в роботі «Третя хвиля. Від індустріального суспільства до більш гуманної цивілізації». Сама ідея «третьої хвилі» виходить із розуміння автором процесу розвитку суспільства. На його думку, воно проходить через подолання протиріч, криз і катастроф, тому одна стадія розвитку, як хвиля, заступає іншу. Перша хвиля відповідала аграрному суспільству, що через

промислову революцію змінилося індустріальним. У цей час іде третя хвиля, що почалася з науково-технічної революції і припускає затвердження «суперіндустріального суспільства», заснованого на якісно іншому рівні обміну інформацією. Серед характеристик суспільства «третьої хвилі» Е. Тоффлер називає такі:

- зміна в теоретичній базі суспільства, що виражається в появі безлічі альтернативних джерел енергії;
- організація суспільства у вигляді мережі корпорацій;
- «новий поділ влади» і зменшення ролі національної держави;
- розпад масового (заснованого на масовому виробництві, розподілі, утворенні) суспільства і прихід до суспільства різноманіття;
- партиципаторна (учасницька) демократія, що забезпечує участь громадян у формуванні власного майбутнього;
- соціальна структура суспільства, заснована на інтелектуальній кваліфікації та залученні до інтелектуальних технологій. Формування суспільства з такими рисами має супроводжуватися якісними зрушеннями в потребах, цінностях і мотивах суспільної діяльності [24].

Постіндустріальне суспільство, нова фаза розвитку цивілізації, висуває на перший план відносини «людина – людина», а світ стає переважно соціально-етичним. Логіка цивілізаційного процесу спрямована на розвиток людської особистості, підносить цінність людини, що стає більш включеною не тільки в природні та технологічно-трудові, а й соціокультурні процеси. Культура й духовність стають базою цивілізаційного розвитку, гуманізують технологію та спрямовують її до гармонії з природою. Духовне середовище дедалі більше визначатиме соціальний прогрес постіндустріального суспільства [21].

У постіндустріальній економіці вміння та здібності людини, увесь її інтелектуальний, психофізичний і соціокультурний потенціал, і навіть духовний стан перетворюються на головний виробничий ресурс. Саме практичне застосування знань у процесі створення високотехнологічної продукції стає основним джерелом додаткової вартості. Отже, перетворення знань та здібностей людини на основне джерело багатства робить людину та її високоякісну працю провідним чинником постіндустріальної економіки. Суспільство стає економічно зацікавленим у розвитку людської особистості, яка перетворюється на визначальну економічну цінність і потребує належного піклування та створення комфортних умов, у тому числі сприятливого довкілля.

Відповідно до нового значення людини, у постіндустріальному суспільстві на перший план виходять соціальні галузі, що забезпечують ефективне відтворення та розвиток людського потенціалу – сфера послуг та відпочинку, освіта та охорона здоров'я, засоби масової інформації

тощо. Соціальні інвестиції, тобто вкладення капіталу в людей, стають економічно доцільними й ефективними та значно підвищують якість праці.

Постіндустріальна цивілізація здійснює всебічну гуманізацію людського життя, а новітній гуманізм поєднує в собі духовне та прагматичне значення. Водночас у силу нерівномірного розвитку людства та певної обмеженості ресурсів до реального впровадження її засад на Землі має відношення значно менше ніж один мільярд людей.

8.4. Морально-етична основа модернізаційних процесів в Україні: сучасний стан і перспективи

Перед Україною наприкінці XX – на початку XXI ст. постало багато проблем, без вирішення яких складно виробити та рішуче й послідовно реалізовувати стратегію перспективного розвитку – від загрози втрати територіальної цілісності до загрози втрати національної незалежності. Політична еліта проявила свою нездатність не тільки успішно виконати завдання мобілізації ресурсів для національного розвитку, а й навіть осягнути та сформулювати стратегічну перспективу. Натомість проголошені «ринкові реформи» не мали такої мети й призводили до прискореної руйнації фундаменту будь-якої стратегії розвитку, глибинного розшарування та атомізації суспільства [13].

Пострадянські країни виявилися заручниками неправильного визначення причин наростаючого відставання та кінцевого програшу СРСР в історичному змаганні систем, які були пояснені виключно помилковим політико-економічним устроєм. На підставі цього висновку й було проголошено курс на демократичні й ринкові перетворення як основу для подолання кризи. Влада виявилася неспроможною зрозуміти причини невдач як системну кризу державно-соціалістичної форми індустріальної цивілізації, а також проігнорувала духовний і моральний характер кризи та її структурні й технологічні чинники. Не було враховано й те, що ринкові реформи є лише однією з необхідних, але далеко не достатньою умовою для створення сучасної ефективної економіки.

У результаті антимодернізаційної політики та відмови від власної стратегії «постіндустріальної перспективи» Україна втрачає можливість вчасно й адекватно відповідати викликам сучасності, новим геополітичним та економічним реаліям [4].

Духовний світ людини не терпить порожнечі, а його занепад породжує занепад усього життя суспільства. Після краху комуністичної ідеології та спровокованої духовної кризи і хаосу Україна передусім потребує нових світоглядних орієнтирів. Для цього потрібна нова світоглядна парадигма, що поєднувала б історичну традицію та сучасну перспективу.

Мобілізаційна спроможність українського суспільства для реалізації стратегії модернізації фундаментально залежить від його духовного

стану. Досвід людства свідчить, що духовні цінності та суспільна мораль, зокрема трудова етика, є надзвичайно важливими чинниками економічного розвитку. Саме протестантська християнська етика забезпечила культурно-ідеологічні засади для європейського ліберального капіталізму, а конфуціанська духовність і традиція стали базою економічного дива «далекосхідних тигрів» кінця XX ст.

З урахуванням історичних традицій, національного характеру, менталітету українського народу сучасна система цінностей могла б ґрунтуватися на ідеології **«солідарного індивідуалізму»** як поєднанні поваги до індивідуальних прав, свобод та ініціативи із суспільною солідарністю та колективізмом вільних громадян. Ідеали «вільного товариства» є природними для історії України і водночас синтезом цінностей трьох різних гілок європейської цивілізації. Духовна сила нації також пов'язана з відновленням християнської моралі разом із трудовою етикою, що є необхідною умовою добробуту й економічного розквіту. Суспільна етика добробуту та багатства, що завдячують талантові й чесній та сумлінній праці, має змінити чинну настанову на збагачення за будь-яку ціну та потягу до «ловлі риби в каламутній воді» [4].

Прагматичний розрахунок та моральний імператив – дві невід'ємні складові сучасної системи цінностей, а світогляд, що будується на твердих моральних принципах, є безальтернативною умовою модернізації. Розширення духовних та інтелектуальних горизонтів сприятиме подоланню елементів плебейськості та провінційності в українській ментальності, дозволить українській нації збагатити себе, європейську та світову цивілізацію сучасними висококультурними виявами своєї духовності.

Суспільна самоорганізація та структурування на сучасній основі вимагають формування нової національної еліти – інтелектуальної, політичної, управлінської та господарської, здатної ефективно контролювати національні ресурси, включити їх у світові процеси та нарощувати їх. Правляча псевдоеліта не має належної культури й інтелектуальної підготовки, глибоко не орієнтується в суті суспільних процесів, що відбувається в Україні, та не може надати їм необхідної спрямованості й темпу.

На зміну правлячій пострадянській номенклатурі, що приватизувала державу та її багатства й перетворюється на олігархію, має прийти нова еліта, головним капіталом якої є знання в широкому розумінні, володіння сучасними технологіями мислення та професійної діяльності. За всієї трагічності ситуації в пострадянських країнах, вони поки що зберегли головний ресурс – «людський капітал», відсутність якого є головною проблемою «третього світу» та перешкодою його розвитку. Україна потребує революції в управлінні державою та виробництвом, для чого на чільні позиції в суспільстві має прийти «інноватор» – інтелектуал, політик чи державний службовець, крупний підприємець чи менеджер. Безумовно, важливою складовою процесу зміни еліт буде

інкорпорація до нової еліти передової частини існуючої номенклатури та її залучення до вирішення глобальних завдань, що стоять перед Україною [2].

Створення передумов для прискореного формування потужного середнього класу є також однією зі стратегічних цілей. У сучасному суспільстві в основі середнього класу є не власник малого бізнесу чи дрібний торговець, а в першу чергу висококваліфікований працівник, знавець своєї справи, що володіє знаннями, навичками та вмінням. Майбутній середній клас України складуть мільйони компетентних професіоналів незалежно від сфери діяльності: приватного чи державного сектору, бізнесу чи бюджетної сфери – дрібний підприємець та інженер, лікар та викладач, висококваліфікований робітник та ін.

Водночас існуюча загроза суспільного хаосу має прискорити процес формування сильної й ефективної державної влади, здатної захистити своїх громадян і національні інтереси країни, але прозорої та відкритої для суспільного контролю і впливу на прийняття політичних рішень. Держава має передусім забезпечувати права своїх громадян, а нові засади її адміністративної та структурної побудови забезпечити викорінення корумпованості та клановості [4].

На думку вітчизняного вченого-соціолога П. Кутуєва, який поділяє виважену стриману оцінку процесу модернізації М. Буравоя, останньою лінією захисту є критика, протиставлення реального потенційному: «того, що є», «тому, що може бути».

Отже, політика модернізації у світі загалом та в Україні зокрема має відчувати моральним нормам та настановам. Орієнтація суспільства на технічний, інформаційний розвиток має бути наповнена моральним змістом, не мати антилюдського характеру. У сучасному суспільстві в умовах підвищення ризиків та збільшення викликів безальтернативною умовою подальшого розвитку і створення реально діючої системи міжнародної безпеки є моральне вдосконалення абсолютно всіх політичних суб'єктів.

Висновки

- У науковому розумінні модернізація є комплексним процесом, який супроводжується цілеспрямованими змінами в політичній, економічній, соціальній та культурно-духовній сферах суспільства в напрямі їх удосконалення.
- Модернізацію можна визначити як творчо-перетворювальну функцію розвитку, специфіка якої дозволяє розглядати її як засіб відновлення суспільства, а соціально-культурну модернізацію – як

реформування існуючих традицій, універсалізацію прогресивної системи цінностей, що відповідають перспективним тенденціям розвитку світових суспільств.

- Політична модернізація є обов'язковою умовою переходу від авторитаризму до демократії, у процесі якої створюються передумови для модернізації не лише економічної, а й соціокультурної та морально-духовної сфер суспільства.
- Із точки зору сучасних підходів, сутність політичної модернізації полягає в еволюційному запровадженні нових прогресивних форм організації політичного життя та раціоналізації влади шляхом комплексного поєднання соціально-економічних та морально-етичних чинників суспільної системи.
- Кінцевим результатом процесу модернізації політичної системи має бути створення нового, більш раціонального суспільного порядку.
- Зразком такого суспільного ладу має стати постіндустріальне суспільство, нова фаза розвитку цивілізації, що висуває на перший план взаємовідносини «людина – людина», а світ стає переважно соціально-етичним. Логіка цивілізаційного процесу спрямована на розвиток людської особистості, підносить цінність людини, що стає більш включеною не тільки в природні та технологічно-трудові, а й соціокультурні процеси.
- Політика модернізації у світі загалом та в Україні зокрема повинна відповідати моральним нормам та настановам, які панують у суспільстві. У суспільстві мають спостерігатися зрушення вперед у його моральнісному компоненті, за відсутності чого можна буде говорити про деградацію суспільства та держави.

Література

1. Аристотель. Политика / Аристотель // Мыслители Греции. От мифа к логике : Сочинения. – М. : ЗАО «Изд-во ЭКСМО-Пресс», Харьков : Изд-во «Фолио», 1999. – С. 439–699.
2. Бабкіна О. Політологія : [підруч.] / ред. О. Бабкіна, В. Горбатенко. – К. : ВЦ «Академія», 2003. – 528 с.
3. Баллестрем К. Власть и мораль (основная проблема политической этики) / К. Баллестрем // Философские науки. – 1991. – № 8. – С. 83–94.
4. Безродна В. Особливості становлення громадянського суспільства в Україні у контексті модернізації / В. Безродна // Держава і право. – 2002. – № 17. – С. 481–484.

5. Бердяев Н. Философия свободного духа / Н. Бердяев. – М. : Республика, 1994. – 480 с.
6. Бурдье П. Социология политики / П. Бурдье ; [пер. с фр. сост., общ. ред. и предисл. Н. Шматко]. – М. : Socio-Logos, 1993. – 336 с.
7. Вебер М. Политика как призвание и профессия / М. Вебер ; [пер. с нем.] // Политология : хрестоматия / сост. проф. М. Василик, доц. М. Вершинин. – М. : Гардарики, 1999. – С. 7–23.
8. Вебер М. Избранное. Образ общества / М. Вебер ; [пер. с нем.]. – М. : Юрист, 1994. – 364 с.
9. Гаджиев К. Введение в политическую науку : [учебник для высших учебных заведений] / К. Гаджиев. – М. : Издательская корпорация «Логос», 1997. – 544 с.
10. Гаджиев К. Политическая философия / К. Гаджиев. – М. : Международные отношения, 1999. – 422 с.
11. Гегель Г. Философия права / Г. Гегель ; [пер. с нем. Д. Керимов и В. Нерсесянц]. – М. : Мысль, 1990. – 524 с.
12. Гелей С. Основи політології : [навч. посібник] / С. Гелей, С. Рутар. – К. : Знання, 1999. – 427 с.
13. Гордієнко М. Контроверзи толерантності та насильства в політичному та моральному розумінні / М. Гордієнко // Політичний менеджмент. – 2007. – № 5. – С. 7–14.
14. Журне Ш. Христианские требования в политике / Ш. Журне. – К. : Дух і літера, 1998. – 465 с.
15. Кант И. Идея всеобщей истории во всемирно-гражданском плане / И. Кант ; [пер. с нем.] // Мир философии : Книга для чтения. Ч. 2. Человек. Общество. Культура. – М. : Политиздат, 1991. – С. 435–444.
16. Макиавелли Н. Государь / Н. Макиавелли ; [пер. с итал.]. – М. : Планета, 1990. – 80 с.
17. Ортега-і-Гасет Х. Вибрані твори / Х. Ортега-і-Гассет ; [пер. з ісп. В. Бурггардта, В. Сахна, О. Товстенко]. – К. : Основи, 1994. – 420 с.
18. Піча В. Політологія : [навч. посіб.] / В. Піча, Н. Хома. – К. : Каравела. – 2001. – 242 с.
19. Платон. Государство. Собрание сочинений в 4 т. / Платон ; [пер. с древнегреч.] ; общ. ред. А. Лосева, В. Асмуса, А. Тахо-Годи. – Т. 3. – М. : Мысль, 1994. – С. 79–420.
20. Погорілий О. Соціологічна думка XX століття : [навч. посіб.] / О. Погорілий. – К. : Либідь, 1996. – 218 с.
21. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. Горбатенко ; за ред. Ю. Шемшученка, В. Бабкіна, В. Горбатенка. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К. : Ґенеза, 2004. – С. 226.

22. Політологія: історія та методологія / за ред. Ф. Кирилюка. – К. : Здоров'я, 2000. – 413 с.
23. Пугачев В. Введение в политологию. Изд. 3-е перераб. и доп. / В. Пугачев, А. Соловьев. – М. : Аспект-Пресс, 1997. – С. 239–303.
24. Ритцер Дж. Современные социологические теории / Дж. Ритцер. – 5-е изд. – СПб. : Питер, 2002. – 668 с.